

Збараж і Новий Збараж-Ожигівці Кременецького повіту Волинського воєводства: до питання локалізації та історії

В статті розглянуто історію княжого Збаража в кінці XVI – на початку XVII ст. та його зародження на новому місці після знищення татарами. Здійснено спробу аналізу виникнення топоніму «Новий Збараж» та його ідентичності з містечком Ожигівці. Прослідковано історію Новозбараської волості у володінні князів Збараських та Вишневецьких.

Ключові слова: Новий Збараж, Новозбараська волость, Велике місто, Male місто, володіння кн. Збараських, топонім.

Дослідження зазначеної теми є важливим для історії міста Збаража, якому в цьому році виповнюється 800 років від першої літописної згадки відомої на даний час, з ряду причин. Ряд дослідників, описуючи виникнення міста на новому місці після руйнування Збаража татарами у 1589 р., називають його Новим Збаражем. В той же час, село Кременецького повіту Ожигівці на річці Збруч також деякий період називалось Новим Збаражем. Мандрівники (Ульріх Вердум), дослідники та науковці говорячи про одне поселення - мають на увазі інше, а іноді роблять синтез з двох Збаражів у єдине ціле. Для ілюстрації наведемо декілька фрагментів з джерел, де побутує подібна плутанина.

Ульріх Вердум (1672 р.) пише про Ожигівці (пів милі від Клебанівки), де по правій стороні Старий і Новий Збараж, а в наступному абзаці твердить, що це князівське місто і лежить на рівнині при великій лісі (Новий Збараж), а за півмилю на горі, у Старому Збаражі – гарний костел, з білого каменю високо вибудований (що стосується Ожиговець) [5, с. 158]. Вишневецькі побудували тут один костел, а у 1772 р. – другий перебудували із замкової вежі.

Замок та місто Новий Збараж дійсно були зруйновані під час козацьких заворушень і більше не відродилось, але на Збручі, а не на Гнізні.

«Словник географічний Польського королівства» подає відомості, що Ожигівці «...закладені за кн. Петра Збараського і названі Новим Збаражем для того, щоб відрізнити від сусіднього за Збручем – Старого Збаража...» [6, с. 795]. Відомо, що поселення Ожигівці закладене набагато раніше і, власне, за кн. Петра Владиславовича було уже цілком сформованим центром волості.

Подібна перекручена чи неправдива інформація подається в більшості джерел, що стосуються Ожиговець – Нового Збаража. Багато історичних джерел, подаючи інформацію про княжий Збараж на новому місці і на-

зиваючи його Новим Збаражем, наводять дату – 1570-1583 рр., яка стоується опису Нового Збаража (Ожиговець) Стефана Збараського і т. п.

Виходячи з вищесказаного важливим є питання ідентифікації згаданих населених пунктів, що обидва перебували у Кременецькому повіті і у власності двох княжих родів Збараських та Вишневецьких. Тому розподіл у часовому та територіальному аспектах топонімів княжого Старого Збаража і Нового міста та Нового Збаража (Ожиговець), що складається з Старого Міста та Нового Міста є надзвичайно важливим для історичної та географічної науки.

Для чіткого розмежування топонімічних назв населених пунктів з вищезгаданими назвами проведемо визначення їх просторової локалізації.

1. Збараж – княже місто (перша літописна згадка 1211 р. (Галицько-Волинський літопис), що знаходилось на місці давньоруського городища X-XIII ст. в межах гір Княжа, Бабина, Монастирок Збараського підрайону Подільських Товтр поблизу (в районі) сучасних сіл Старий Збараж і Залужжя. (Картосхема 1. Карта 1). Інші назви: Старий Збараж, село Старий Збараж, Велике місто, місто під горою [1, с. 22].

2. Новий Збараж:

а. Княжий Збараж на новому місці після зруйнування Збаража 1589 р. Інші назви: Мале місто. Територія сучасного Збаража з новим замком XVI-XVII століття;

б. Частина містечка Ожигівці та Ожигівці в цілому в кін. XVI ст. (після 1557 р.) [1, с. 24], (Карта 2).

3. Старий Збараж:

а. село на р. Гнізна на місці княжого Збаража;

б. частина містечка Ожигівці після 1557 р. (територія сучасних сіл Токи Підволочиського району Тернопільської обл. та Ожигівці Хмельницької обл.), (Карта 3, 4).

Стосовно виникнення топоніму Новий Збараж то окремі джерела пов'язують його з руйнуванням княжого Збаража татарами у 1589 р. Ще у 1601 році возні, оглядаючи містечка і села Волині, доповідали Луцькому городському суду, що «...местечка въ року осьмдесят десятом спустошонные: местечко Збаражь...до того часу пусты есть и людей в нихъ нимашь.»[1, с. 292]. За винятком Збараського замку, саме місто і навколишні села були повністю зруйновані і «...до кгрунту от поганства татар спаленные и спустошонные»[2, с. 58]. Вказані джерела доводять, що з 1589 до 1601 року життя в Збаражі, практично, завмерло. Можливо, саме в цей період князі Збараські і «надали статус Нового Збаража» Ожигівцям, які були в їх підпорядкуванні з 1545 р., коли Андрій Семенович Збараський купив Ожигівці у кременецького міщанина Семена Цати в третьому індикті XVI ст. [6, с. 93].

Та ж «Ревізія замків Волинської землі...» згадує, що дружина Андрія Семеновича Збараського – Анна Гербуртівна з сином Міхалом у Збаражі, Волочищах та Ожигівцях беруть податок по 2 гроші з воза [8, с. 105].

В 1557 році, ще за життя матері Анни Гербуртівни, її стариш син Стефан Збараський отримує привілей за закладання в Ожигівцях міста, а в 1570 р. в його володіннях уже фігурує Новозбараська волость з 518 димами, 200 огородниками, 7 боярами, 4 млинами [7, с. 290].

В 1583 р. у володіннях вищезгаданого князя Збараського Стефана Андрійовича у Кременецькому повіті в містечку Новий Збараж вже нараховується 52 ринкових доми, 196 вуличних, відповідна кількість ремісників, кушнірів, шевців, скоморохів, золотарів тощо [9, с. 292] і 35 сіл в Новозбараській волості [7, с. 290]. Яблонівський падає відповідний адміністративно-територіальний поділ Збараської волості [9, с. 117]:

Отже, ще до 1589 р. Ожигівці отримали назву Новий Збараж, який став адміністративним центром великої Новозбараської волості.

Після смерті Стефана Андрійовича волость Новозбараська, імовірно, була поділена на декілька частин, оскільки племінник кн. Стефана Збараського – Петро Владиславович, одружений з Євою Вишневецькою, – у 1594 р. віддає в оренду на три роки половину Нового Збаража з селами Миколаю Вонсовичу та жида Єфраїму за 9100 злотих [1, с. 235].

Новий Збараж (читай Ожигівці) з тими селами (перелік в оригіналі грамоти [1, с. 233-239]), які увійшли в 1583 році у дану волость і перебували у володінні кн. Петра Владиславовича склали лише частину Нового Збаража, іншою - володіла дочка Стефана Андрійовича – Барбара, якою опікувався її двоюрідний брат Януш Миколайович. Однак, після одруження Барбари з коронним мечником Габрієлем Тенчинським у лютому 1602 р. маєтки Новозбараські (в т.ч. «замок і місто Новий Збараж або Ожигівці, з фільварками Купіль і Колісець, замок і місто Яніпіль та замок і місто Дрибова з відповідними округами») стали їх власністю [3, с. 24], а 20 лютого 1602 р. за відповідну плату перейшли до кн. Януша Збараського і потім до його нащадків – Юрія і Христфора [7, с. 291].

В останній цитаті наводиться уточнення – «Новий Збараж або Ожигівці», для того, щоб відрізнити топонім від княжого Нового Збаража, що вже починає відбудовуватися після татарського руйнування 1589 р., або назва Новий Збараж поступово ретрансформується знову в Ожигівці.

В середині XVII ст. топонім Новий Збараж поступово зникає, а Ожигівці згадуються у Літописі Самовидця та Граб'янки в період Хмельниччини 1648-1651 рр. Як твердить «Літопис Самовидця», кримський хан таборував під Ожигівцями у 1651 р., відійшовши від Хмельницького.

Підводячи підсумок аналізу історичних джерел, необхідно відзначити, що:

1. В один і той же час (кін. XVI – поч. XVII ст.) в одному повіті (Кременецькому) існувало два населених пункти з тотожними назвами (топонімами).

2. Про мотиви та причини перейменування Ожиговець на Збручі у Новий Збараж ще до 1589 р. за браком історичних джерел можна тільки здогадуватись.

3. Для чіткого розмежування вищезгаданих топонімів необхідно приймати до уваги побічні характеристики, що подаються в джерелі (гідросітку, рельєф, навколишні населені пункти та відстань до них, наявні споруди, власників тощо).

Література

1. Архив ЮЗР, – К. – 1876. – Ч. 6, Т. 1, С. 291-292, 233-239. – Електронний ресурс: «РУИНВЕРС», <http://new.runivers.ru/lib/book3030/9522/>.

2. Заяць А. Обороздатність волинських міст XVI – першої половини XVII ст. / Андрій Заяць // В зб.: Середньовічні та ранньомодернові оборонні споруди Волині. Під ред. В. Собчука. – Кременець. – 2006. – С. 57-63.

3. Собчук В. Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XVI – і-а полов. XVII ст.) / В. Д. Собчук // В зб.: Середньовічні та ранньомодернові оборонні споруди Волині. Під ред. В. Собчука. – Кременець. – 2006. – С. 17-56.

4. Ягодинська М. Літописний Збараж (Збираж) (за матеріалами археологічних досліджень) / Марина Ягодинська // Наукові записки «Національного заповідника «Замки Тернопілля». В-во ТНПУ. Тернопіль-Збараж. 2010 р. – С. 92-97.

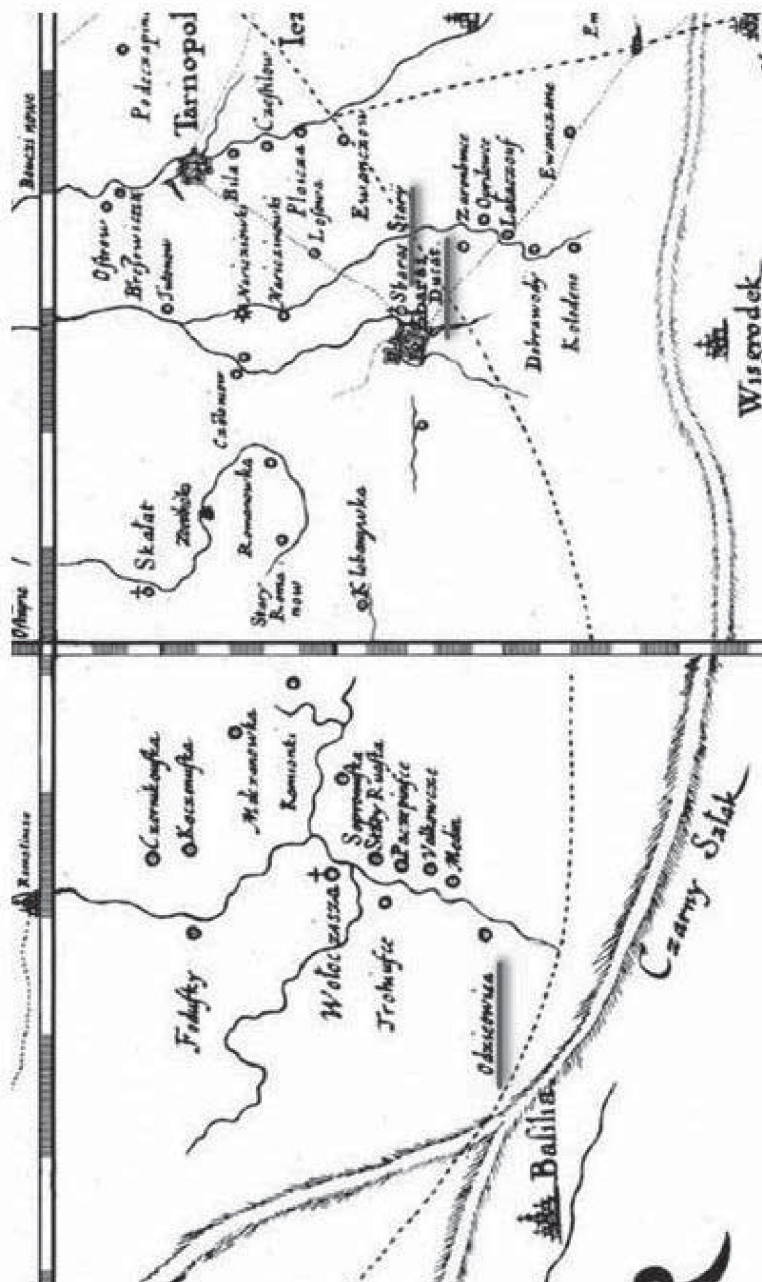
5. Liske X. Cudzoziemcy w Polsce / Xawery Liske // – Lwow. – 1876. – S.158

6. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 7, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914. S. 795-796.

7. Spis ważniejszych miejscowości w powiecie starokonstantynowskim na Wołyniu z 32 rycinami / Giżycki Jan Marek Antoni // – Stary Konstantynów. – 1910. – S.290-293.

8. Źródła dziejowe. T. VI. Rewizya zamków Ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku. A. Jabłonowski. – Warszawa. – 1877. S. 93-105.

9. Źródła dziejowe. T. XIX. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. VIII. Ziemie Ruskie. Wołyn i Podole / A. Jabłonowski // Warszawa. – 1889. S. 117-127.

Карта 1. Збараж, Старий Збараж та Ожигівці на карті Боллана (1650 р.)

Карта 3. Старий Збараж та Нове місто на австрійській топокарті 1880 р.

Карта 4. Ожигівці-Новий Збараж на австрійській топокарті 1880 р.

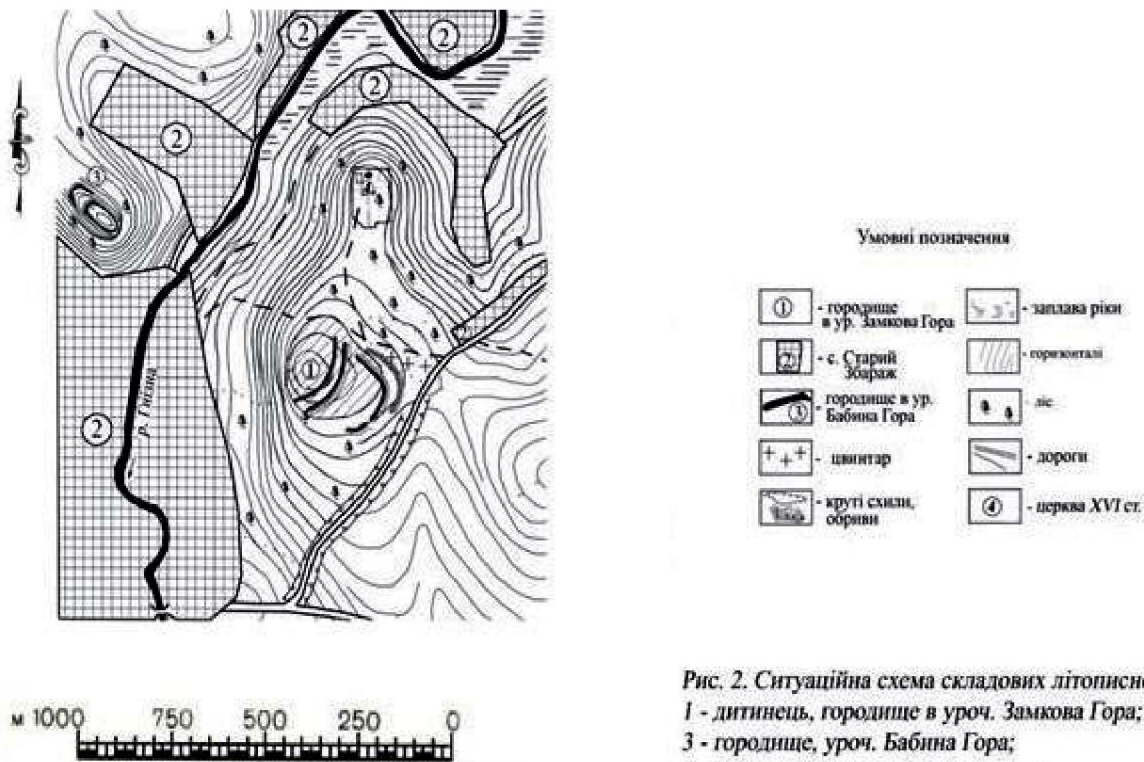

Рис. 2. Ситуаційна схема складових літописного Збаража.
1 - дитинець, городище в уроч. Замкова Гора;
3 - городище, уроч. Бабина Гора;
4 - церква XVI, уроч. Монастирьок

Картохема 1. Літописний Збараж (за М. Ягодинською)